

संस्कृत
श.न.६१

(७)

विधि: अयोग-समाल

उत्सर्जन विधि:

✓ 3748

(1)

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथ उपासकप्रयोगः ॥ ॥ यजमानः
नः कृतनिस्तक्रियः शुचिः परिहितधौतवासामर्भकणिः पीठोपवि
ष्टः प्राङ्मुखो वा उदङ्मुखो द्विगच्छ्य प्राणानाम् आवाय पूज
नं नत्वा प्रार्थयेत् ॥ ॥ देशकालौ संकीर्त्य ० श्रीपरमेश्वरप्री
थं प्रसन्नवस्त्रचारिणो देवप्रदपाधिकारसिद्धिहरा श्रीपरमेश्वरप्री
थं उपाकरणं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ प्रणेशपूजनं स्वसिपूज्या
हवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्रीं ध्यातं कृत्वा इति नूतनवस्त्रचा
रिणो विशेषः ॥ सर्वैः सह आचम्य प्राणानाम् अथ देशकालौ
संकीर्त्य ॥ ममाध्यात्म्यानां चाधोप्यप्राणानां छंदआदीनां यात

(2)

उपाकर्मः

१

यामतानिरासेनाप्यायनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रात्यर्थाभिवास्तिणोः
सहउपाकरणाख्यं कर्म करिष्ये ॥ इति आचार्यः ॥ अथ शिष्याः ॥
उपाकरणाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तत्राद्ये निर्विघ्नतासिद्धर्थे श्रीम
द्गणपतिगुरुपूजनं च करिष्ये ॥ ॥ गणानां त्वागणपतिदे
गणाधिपतिर्जगती ॥ गणपत्यावाहने विनियोगः ॥ ॐ गणानां
त्वागणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमं ॥ ज्येष्ठराजंब्रह्म
णांब्रह्मणस्पतः ॥ आनः शृण्वन्नुतिभिः सीदसादनं ॥ १ ॥ गुंगुरुभ्योन
मः ॥ गुरुर्ब्रह्मा गुरुः ॥ ॐ भूर्भुवस्वः गुरुगणपतिभ्यां नमः ॥ ध्यां
नां ॥ आवाहनं ॥ आसनं ॥ पात्रं ॥ अर्घ्यं ॥ आचमनं ॥ पंचामृतस्नानं ॥ शु

१

(2A)

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अध्यात्मवेदीनां उपाकर्मकालः ॥ बह्वचानां श्रावण
शुक्लपक्षेश्रावणनक्षत्रं पंचमीहस्ततिकाकालत्रयं । तत्र श्रावणं मु
ख्यकालः । तदलाभे पंचम्यादिः । तथा च कालतत्त्वविवेचने । संग्र
हसंक्रात्यदृष्टिते । अध्यात्मवेदीनां उपाकर्मकालः । तत्रैव
सपंचम्यांतयोः केवलं योरपि । तत्र दिनद्वये श्रावणसत्त्वे यदि पूर्
वदिने सूर्योदयमारभ्य प्रसृतं श्रावणं । द्वितीयादि । तत्र यदिने सूर्योदयो
त्तरं त्रिमुहूर्तं वर्तते तदा परदिने एव उपाकर्मनिष्ठायोगप्राप्तास्तथा
अदि त्रिमुहूर्तं न्यूनं तदा पूर्वदिने एव संपूर्णं आप्तः ॥ यदि पूर्वदिने स
ूर्योदयेनास्ति परदिने सूर्योदयोत्तरं मुहूर्तं द्वयं वर्तते तदा उत्तरदिने ए

श्रवणकार्यं गुरुते
श्रवणकार्यं गुरुते

(3)

उपासकः का

॥ उत्तराषाढावेधत्रिषेधात् ॥ यदि परदिने मुहूर्तद्वयं न्यूनं पूर्वादि
 ने चोत्तराषाढावित्यंतदापंचम्यादिकोलाग्राह्यः पंचमीहस्तशुक्र
 लहयंत्यौदधिकं मुहूर्तत्रयव्यापिमुख्यं तदलाभे पूर्ववित्थमि
 ति ॥ एवं भाद्रपदशुक्रपक्षे पंचम्यापंचमीहस्तकालत्रयनिर्ण
 योद्देयः एतद्गुरुचैः पूर्वापदे कार्यः ॥ कारिका ॥ अध्यायानामुपाक
 र्मश्रावण्यांश्रवणेन तु तनमांसदसयुक्तायां पंचम्यां वातदिष्य
 ते अदृष्टौषधयस्तस्मिन्प्रासेतुन भवंति चेत् तदाभाद्रपदेमासि
 श्रवणेन कर्तव्यं ॥ इति ॥ चचनात् ॥ ॥

(3A)

पदेवान् ॥ इत्यक्षतैरवाद्य आच्छादनं दूरिक्त्य समस्तव्या
हनीनां परमेष्ठी प्रजापतिः प्रजापतिर्बृहती अग्निप्रतिष्ठाप
ने विनियोगः ॥ ७ ॥ ॐ **भूर्भुवः स्वः बलवर्धननामानमग्निं**
प्रतिष्ठापयामि ॥ प्रोक्षितं धनानि निक्षिप्य वेणुधमन्याप्रबोध
ध्यायेदेवं चत्वारिंशं गतिगोतमो वामदेवो ग्निस्त्रिष्टुप् अग्नि
मूर्तिधामने विनियोगः ॐ चत्वारिंशं गात्रयो अस्य पादाईशीर्ष
समहस्तासो अस्य त्रिधा बत्संष्टुषभोरवीति महो देवो मत्स्यं
आ विवेदाः समहस्तश्चतुःश्रंगः समजिह्वो द्विशीर्षकः त्रिपत्प्र
सन्नवदनसुखासीनः शुचिस्मितः ॥ स्वाहांतु दक्षिणे पाश्वेदेवो

(4)

उपाकर्म

४

वामेस्वधांतथा विभ्रदक्षिणहस्तेस्तुवाक्तिमन्नंस्तुवं तोमरंभ्यं
जनं वामेर्घृतपात्रं च धारयन् मेघारूढोजरावक्षोगौरवर्णोमिहो
जसः ॥ धृष्टं जालोहिताक्षः सप्तार्चिः सप्तकामदः ॥ आत्माभिः
मुखमासीन एवंपोद्गुताशनः एष हि देवः प्रदिशोनुसर्वाः पूर्वे
हिजातः स उगर्भे अंतः स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यई-
मुखास्तिष्ठति विश्वतो मुखः ॥ अग्निवैश्वानरशांडित्यगोत्रमे-
षध्वजप्राङ्मुखप्रमसन् मुखोवरंदोभव ॥ **समिहयमाशय ॥**
क्रियमाणे उपाकर्महोमे देवतापरिग्रहार्थं अन्वाधानं करिष्ये ॥
अस्मिन्वाहिते ग्नौ जातवेदसमग्निमिधेन प्रजापतिं प्रजाप-

४

(4A)

तिंवाघारदेवतेआज्येन। आनाषोमौचक्षषीआज्येन॥ ॥अत्र
प्रधानं। सावित्रीं१ ब्रह्माणं२ अस्थं३ मेघं४ पुत्रां५ धारणां६
सदसस्वतिं७। अनुमतीं८। छंदां९। स्यात्प्रधानं१०। तताः प्रधानदे
वताः आज्यद्वयेण॥ पुनरत्र प्रधानं अग्निं१ अहणसूर्यं२ अ
ग्निं३ शकुंतं४ अग्निं५ मित्रावरुणो६ अग्निं७ अपः८ अग्निं
९ मरुतः१० अग्निं११ विश्वानुदेवान्१२ अग्निं१३ इंद्रासोमो
१४ इंद्रं१५ अग्नामरुतः१६ पवमानसोमं१७ सोमं१८ अग्निं
१९ संज्ञानं२० एताः प्रधानदेवताः रधिसत्सुद्वयेणशेषेण।
स्विष्टकृतमग्निमिधमन्तदनेनरुद्रं पूजोपवातेनपरमात्मानं

(5)

उपाकर्म

५

अणसमनिंदेवान्त्रिष्णुंअग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचराताःप्रा
णश्चित्तदेवताआज्येनज्ञाताज्ञातदोषनिबर्हणार्थेत्रिचारम
ग्निंमरुतश्चाज्येनविश्वानुदेवान्संस्त्रवेणाअंगदेवताःप्रधा
नदेवताःसर्वाःसन्निहिताःसंतुएवंसांगोपांगेनकर्मणास
द्योयक्ष्ये॥समस्तव्याहृतीनांपरमेष्ठीप्रजाप्रतिःप्रजापतिर्हृ
दतीअन्वाधानसमित्थामेविनियोगःॐभूर्भुवःस्वःस्वाहा
प्रजापतयइदंनमम इध्मावर्हिषाश्चसन्महनं परिसमूहनं परि
स्तरणं पयुक्षणं अग्नेर्दीक्षिणातः ब्रह्मासनार्थंउत्तरतश्चपा
त्रासादनार्थंकांश्चित्प्रागग्रानुदभंस्त्रणीयात्सकुस्त्राली१

५

(5A)

तसाग्रसमस्तूलप्रदेशमात्रेकुशाद्वयरूपेववित्रेनिधायःअग्निःशू
प्रोक्षिण्यैरद्वीशुबोधप्रणीतापआज्यपात्रेद्विधाऽवर्द्धिषिर्द
द्वेदेउदगाएवगंप्राक्संख्यान्युञ्जान्यासादयेत्॥ ततःप्रोक्षणी
पात्रमुत्तानं कृत्वा तत्रानंतगीर्भियित्वागंधपुष्पाक्षतान्निशि
ष्य॥ हस्तयोरंगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यांउदगाग्रेपृथक्पवित्रेधृ
त्वाअपःस्त्रिरुत्पूय पात्राण्युत्तानानि कृत्वा इधंचविज्ञस्य
सर्वाणिपात्राणित्रिःप्रोक्षयेत् ताआपःकिंचित्कमंडलौशि
षेदित्येके ततःप्रणीतापात्रमग्निःप्रत्यउःनिधाय तत्रप्राग
ग्रेपवित्रेनिधाय अन्यैर्दभैराह्लादयेत् उत्पूताभिरद्भिस्त
त्यात्रंपूरयित्वागंधपुष्पाक्षतान्निक्षिप्यमुरवसममुत्पूत्य॥

(6)

उपाकर्म

६

ॐ ब्रह्मन् नमः प्रणोष्यामि ॐ ब्रह्मस्यति ब्रह्मा ब्रह्मसदन आशि
ष्यते ब्रह्मस्यते यज्ञं गोपाय । स यज्ञं पाहि । स यज्ञं पतिं पाहि । ॐ भू
र्भुवः स्वः ब्रह्मस्यति प्रसतः ॐ प्रणय । अन्यान प्रणयानि प्रणी
तादर्भैः संछादयेत् । तेषु क्षात्र अग्नेरुत्तरतो दर्भेषु निधाय ।
तेषु विन्ने गृहीत्वा । अन्ये दर्भेषु संछादयेत् । तेषु विन्ने आज्यपा
त्रे निधाय । आज्यपात्रं पुरतः संस्थाप्य । तस्मिन्नाज्यमासि
ज्य अग्नेरुत्तरत स्थितां गाशं न भस्मना सह अग्नेरुदकूपरिस्त
रणाद्बहिर्निरुत्त । तेषु आज्यपात्रमधि श्रित्य । ज्वलतादर्भो
ल्मुकेनावज्वल्य । अंगुष्ठपर्वमात्रं प्रक्षालितं दर्भाग्रद्वयमा

६

(6A)

ज्येनिक्षिप्यः पुनर्ज्वलतातेनैव रभेभिः दधिसक्तुचरुसु
नसुष्ठापितपात्रेनिधाय दधिसक्तुसहाज्यं त्रिः पर्यग्नि
करणं कृत्वा । तदुत्पुकं निरस्य ॥ अय उपसृज्य ॥ आज्य
पात्रं भुविकर्षं निवोदगुहास्य ॥ अंगारान् अनीपत्यस्य ॥
उप उपसृज्य ॥ तत्र सुं मेवाज्यं ॥ सवितुष्टुाहिरण्यरूपः
सवितापुरउष्णिक् ॥ आज्यस्योत्पुने विनियोगः ॥ ॐ सवि
तुष्टुप्रसवउत्पुनाम्य छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रविम
भिः प्रागुत्पुनाति ॥ सहस्रं त्रेण द्विसृष्टं ॥ तेषु वित्रे अद्भिः प्रो
क्ष्य ॥ अनीपहरत ॥ प्रोक्ष्य पवित्रकं ॥ ॐ संदाय स्वाहा ॥ संदाय

ॐ
उपाकर्म

७

इदं नमम आत्मनो गतौ भूमिं प्रोक्ष्य । तत्र बर्हिः संनहनां र
ज्जुमुदगग्रं प्रसार्य । तस्यां बर्हिः प्रागग्रं उदगपवर्गं अबिर
ळमा स्तीर्य । तस्मिन् आज्यपात्रं निधाय । सुवादि संमार्जये
त् । दक्षिणहस्तेन सुकु सुवौ गृहीत्वा । सव्येन कांश्चिद्दभानि
दाय । सहैवाग्नौ प्रताप्य । सुवं निधाय । दक्षिणहस्तेन सुवस्य
बिलं दभानैः प्रागादि प्रागपवर्गं त्रिःपरिमृज्य । ततो दभानां
मूले दंडं स्थाप्य स्त्राहिलं पृष्ठादारं भ्रूयावदुपरिष्ठा द्विलं तावं त्रिः
संमृज्य । अद्भिः प्रोक्ष्य । सुवं निष्ठप्य । आज्यस्त्राल्यादुत्तरतो अ
संस्पृष्टं निधाय । हतसंमार्गानि कुशान् प्रोक्ष्य । अग्नौ प्रहरेत् ॥

७

(7A)

॥दधिसक्तव॥३अजा॥वधिश्रित्यअभिघार्यउदगुद्वास्य
अग्निआज्ययोर्मध्येननीत्या॥आज्यादक्षिणतोवर्हिषिसां
तरमासाद्य॥हविरूधरणार्थीपात्रांतरंदधिसक्तुद्रव्येण॥आज्य
योर्मध्येनिधाय॥ ॥विश्वानिनइतिरचम्या॥आत्रेयोवसु
श्रुतोग्निस्त्रिष्टुप्॥अन्यर्चनेविनियोगः॥ॐविश्वानिनोदुर्ग
हाजातवेदःॐसिंधुंननावादुरितातिपथीॐअग्नेअत्रि
वन्नमसारणानःॐअस्माकंबोध्ववितातन्ननांॐयस्वाह
दाकीरिणामन्यमानःॐअमर्त्यमर्त्यो जोहवीमिॐजातवेदो
यत्रोअस्मा

(8)

उषाकर्म

६

नेअमृतत्वमस्यां । अंशस्मेत्वंसुकृतेजातवेदा । उल्लोकमने
कृणवस्योतं । अश्विनंमपुत्रिणंवीरवंतंगोमंतरयिन्नराते
सृष्टिः । ततः आत्मानं चालं कृत्या ॥ इत्थं प्रक्षाल्य ॥ इध्मबंध
नरज्जुं इध्मस्थाने निधाय ॥ षण्णिने अमादाय मूलमध्या
ग्रेषु सुवेष्टत्रिरभिधाय ॥ मूलमध्ययोर्मध्यभागे रहीत्वा अ
यंते वामदेवो जातवेदा अग्निं स्त्रिष्टुप् ॥ इध्महवने विनियोगः
ॐ अयं त इध्म आत्मा जातवेदस्तेने ध्यस्व वर्धस्व चेध्व वर्धय
चास्मान् प्रजया पशुभिर्वृक्षवर्चसेना न्नाश्रेन समेधयः स्वा
हा । जादवेदसेनय इदं नमः १ । आधारहीमे ॥ वायवी दिशि

६

(8A)

मारभ्यआग्नेकोणपर्यंतं। ॐ प्रजापतेस्वाहा। प्रजापतयइ
दंनमम। १। नैर्ऋतीदिशिमारभ्यईशानीकोणपर्यंतं। ॐ
प्रजापतयेस्वाहा। प्रजापतयइदंनमम। २। चक्षुषी। अग्रे
रुत्तरपार्श्वे। ॐ अग्नेयेस्वाहा। अग्नयइदंनमम। ३। अग्नेर्द
क्षिणपार्श्वे। तत्समधेदेशे। ॐ सोमायस्वाहा। सोमायइदंन
मम। ४। अथप्रधानान्याहुतं। तृदयात्। ॥ ॐ सावि
त्र्यैस्वाहा। सावित्र्याइदंनमम। ५। ॐ वृषणोस्वाहा। वृष
णायइदंनमम। ६। ॐ श्रत्यायेस्वाहा। श्रत्यायाइदंनमम। ७। ॐ
मेधायेस्वाहा। मेधायाइदंनमम। ८। ॐ प्रजायेस्वाहा। प्रजायाई

(१)
उपाकर्म
६

दंनमम ॥ अंधारणायै स्वाहा ॥ धारणाया इदंनमम ॥ ६ ॥ ॐ संद
सस्यतये स्वाहा ॥ सदस्यतय इदंनमम ॥ ७ ॥ ॐ अनुमतये स्वाहा
अनुमतय इदंनमम ॥ ८ ॥ ॐ छंदोभ्य ऋषिभ्यः स्वाहा ॥ छंदोभ्य
ऋषिभ्य इदंनमम ॥ ९ ॥ ॥ अग्निपार्थना ॥ पंचावतीनां
ॐ प्रसतो भक्षमकरं च रावपिस्तोमं चे मं प्रथमः सुरिरुन्म
जे सुते सा ते नयः शर्म मे वां प्रति विश्वामित्रजमदग्नीदमे
॥ इति पंचावतीनां ॥ १ ॥ ॥ अथ न्यत्र प्रवरं नास्ति ॥ अवदानधर्मणा
वदाय मध्यात्पूर्वाधीतपश्चात्धीत ॥ पंचावतीचेत्यश्नात्धीत
॥ अवदानमंत्रे ॥ अग्निमीळं मधुस्रुं दाग्निर्गायत्री ॥ उपा

६

(9A)

त्येजोहवामि ॐ जातवेदो यज्ञो अस्मा सुधेहि ॐ प्र
जाभिरग्ने अमृतत्वमश्यां ॐ यस्मै त्वं सुकृते जातवेदु
लोकमग्ने ह्यणवस्यो नां अश्विनं सपुत्रिणं वारवंतं गो
मंतरपि न शते स्वस्ति ततः आत्मानं चालं कृत्य हस्तं
प्रक्षाल्य इध्रं धनं जुं इध्रं स्त्राने निधाय पाणिने
धममादाय मूलमध्याग्रेषु सुवेण त्रिभिर्धयै मूलमध्य
ग्रेर्मध्यभागे गृहीत्वा अयं ते धाम देवो जातवेदा अग्नि
स्त्रिष्टुप् इध्रं हवने विनियोगः ॐ अयं त इध्र आत्मा जा
तवेदस्तेने ध्रं धी च चेत्यवर्धय चान् प्रजया पशुः ।

स्व

(10)

उत्सर्जन

११

निर्वृत्तवर्चसेना ॥ नान्नेन समेधयः स्वाहा ॥ जातवेद
 सेनय इदं नमम ॥ १ ॥ आघान होम ॥ वायवी दिशि मा
 रभ्य आग्नेय कोणपर्यंतं ॐ प्रजापतये स्वाहा ॥ प्रजाप
 तय इदं नमम ॥ २ ॥ नैऋती दिशि मा रभ्य ईशानो को
 णपर्यंतं ॥ ३ ॥ प्रजापतये स्वाहा ॥ प्रजापतय इदं नमम २
 चक्षुषी अग्नेरुत्तरणार्थं ॐ अग्नये स्वाहा ॥ अग्नय
 इदं नमम १ ॥ अग्नेर्दक्षिणार्थं ॥ तत्समग्रेदेशे ॐ सो
 माय स्वाहा ॥ सोमाय इदं नमम २ ॥ अथ प्रधनाहुतीर्जु
 हुयात् ॥ ॥ ॐ सावित्र्ये स्वाहा ॥ सावित्र्या इदं नमम १

११

(10A)

॥३॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा ॥ ब्रह्मण्य इदं नमः ॥ २ ॥ ॐ श्रुत्वा
ये स्वाहा ॥ श्रुत्वा या इदं नमः ॥ ३ ॥ ॐ मेधाये स्वाहा ॥ मेधा
या इदं नमः ॥ ४ ॥ ॐ पुत्रायै स्वाहा ॥ पुत्रायै स्वाहा ॥ पुत्राय
इदं नमः ॥ ५ ॥ ॐ धारणायै स्वाहा ॥ धारणाय इदं नमः ॥
६ ॥ ॐ सदस्यतये स्वाहा ॥ सदस्यतय इदं नमः ॥ ७ ॥
ॐ अनुमतये स्वाहा ॥ अनुमतय इदं नमः ॥ ८ ॥ ॐ छंदो
भ्यः क्रुषिभ्यः स्वाहा ॥ छंदोभ्यः क्रुषिभ्य इदं नमः ॥ ९ ॥ अ
ग्निप्रार्थना ॥ पंचावतीनां ॥ ॐ प्रसूतो नक्षमकरं चराचर
यिस्तोमं च प्रथमः सूरिरुन्मजे सुतेसातेन यथागमं

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com